JACQUES LACAN'IN YAPISALCILIK İLE KARMAŞIK İLİŞKİSİ

LACAN'S COMPLICATED RELATIONSHIP WITH STRUCTURALISM

Nurten BİRLİK
Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı, nbirlik@metu.edu.tr

Makale Bilgisi
Gönderildiği tarih: 20 Şubat 2019
Kabul edildiği tarih: 26 Mayıs 2019
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2019

Article Info
Date submitted: 20 February 2019
Date accepted: 26 May 2019
Date published: 25 June 2019

Anahtar sözcükler
Lacan; Freud; Derrida; Yapısalcılık; Postyapısalcılık

Keywords
Lacan; Freud; Derrida; Structuralism; Poststructuralism

DOI: 10.33171/dtcfjournal.2019.59.1.27

Öz

Jacques Lacan'ın psikanalitik kuramlarını sorunsuz bir şekilde yapısalcı ya da postyapısalcı bir zeminde değerlendirmek, yaşadığı dönüşümlerden dolayı ve yapısalcı olarak gruplandırıldığı döneminde postyapısalcı öğeleri, postyapısalcı olarak gruplandırıldığı döneminde ise hâlâ bazı yapısalcı öğeleri barındırdığı için hatalı bir yaklaşım olur. Tıpkı Fransız düşünür Roland Barthes'ın düşünsel evriminde olduğu gibi, Lacan'ın da yapısalcı döneminde, özneyi imleyenin etkisinde bir süreç ya da 'operasyonel bir nosyon' olarak alması ve istikrarlı olamayan ontolojik bir zemine oturtması gibi postyapısalcı izler görmek olasıdır. Postyapısalcı olarak nitelenen döneminde de, yapısalcı düşüncenin belirleyici özelliklerinden olan topolojiye olan ilgisinin, ve değişik psişik fenomenlerin bir topoloji üzerinden anlatılması eğiliminin korunması; psişik mekanizmaların anlaşılmaya çalışılması; ve bir gerçeklik arayışı gibi öğelerin korunduğunu görürüz. Yine de Lacan'ı okurken ve onun kuramlarını çözümlerken bu kuramların hangi dönemine ait olduğunu bilmek, yapılan çalışmanın iç tutarlılığı ve olası bir mantık hatasına düşmemek için önemlidir. Bu çalışmada Lacan'ın klinik pratiğinden ziyade, onun psikanalitik kuramlarının yapısalcılık ve kısaca postyapısalcılık bağlamında bir değerlendirmesi yapılacaktır. Bu çalışma Lacan'ın kuramlarının yapısalcılık ve postyapısalcılık arasında bir eşiğe yerleştirilmesinin daha doğru olacağını savunur.

Abstract

It would not be appropriate to locate Lacan in either structuralism or postructuralism without any problematisation due to the transformations he went through and due to the fact that in his structuralist phase his way of thinking embodies some poststructuralist implications and in his poststructuralist phase, he still kept some of the structuralist elements in his mode of thinking. As in the intellectual evolution of the French thinker Roland Barthes, in Lacan's structuralist phase, there are some poststructuralist elements like his idea of the subject as the effect of the signifier and as an operational notion, or his positioning of the subject on a slippery ontological ground. In his poststructuralist phase, he maintains some of the structuralist elements like his interest in topology, which is a typical structuralist concern, an interest in the psychic mechanisms and a search for truth. While reading and consulting Lacan, knowing to which phase there ideas belong is important to achieve argumentative coherence and not to fall into a logical phallacy. Rather than Lacan's clinical practice, this study aims to view his psychoanalytical theories in the context of structuralism and poststructuralism. This study suggests that Lacan should be taken as a threshold figure between structuralism and poststructuralism.

Giriş:

Stanford Felsefe Ansiklopedisi'nde, Lacan'ın düşünce evrenindeki gelişim üç safhada ele alınır. 1950'den önceki çalışmaları, 1950'lerden sonraki yapısalcılıktan etkilenerek oluşturduğu kuramları ve 60'lı yıllarda *VII. Seminer*'inden sonra hem Freud'dan hem de yapısalcılıktan uzaklaştığı postyapısalcı dönemi olarak. Benzer şekilde Jacques-Allain Miller de onun kuramlarını üç ana bölümde inceler: 1950'ler ve 1960'lar, 1964-1974, ve 1974-1981 (Mukherjee 6). Lacan'ın kendi düşünce yolculuğundaki farklı evrilmelerden dolayı Mukherjee, bir tek Lacan değil değişik Lacan'lardan bahseder ve onun ismini çoğul olarak kullanmayı tercih eder. Lacan'ın

kuramlarının klinik dışındaki alanlarda kullanıldığı dönemi de Lacan-sonrası diye gruplandırır. Kıta-Avrupa'sında, özellikle Fransa'da, Lacan'ın yapısalcı dönemi ve klinik pratiği çalışılırken Anglo-Amerikan geleneğindeki kuramcılar daha çok onun postyapısalcı döneminde ortaya koyduğu kuramların altını çizerler. Anglo-Amerikan geleneğinden gelen Anthony Eliott, *Psikanalitik Kuram* (*Psychoanalytic Theory*) başlıklı kitabında Lacan'ı, "Postyapısalcı Anksiyete" başlığı altında verir, örneğin. Benzer bir yaklaşımı Eagleton (1983), Britton (1995), Rabate (2014) ve Gosh'da (2016) da görebiliriz. Sarup (1982), *Jacques Lacan* başlıklı kitabında onun yapısalcı özelliklerinin altını çizerken postyapısalcı özelliklerine de değinmeden edemez. Bunun nedeniyse Lacan'ın yapısalcı olarak alınan döneminde aslında postyapısalcı döneminin izlerinin sürülebileceğidir. Tıpkı Fransız düşünür Roland Barthes'ın düşünsel evriminde olduğu gibi, Lacan'da da yapısalcı döneminde postyapısalcı çağrışımlar görmek olasıdır. Postyapısalcı olarak nitelenen döneminde de, yapısalcı düşüncenin belirleyici özelliklerinden olan topolojiye olan ilgisinin, değişik psişik fenomenlerin bir topoloji üzerinden anlatılması eğiliminin korunması gibi. Bu çalışma söz konusu gruplamalardaki nedenlerle ve nasıllarla büyük oranda hem fikir olmakla birlikte, Lacan'ın kuramlarının sorunsuz bir şekilde yapısalcılık ya da postyapısalcılık dönemine ait olmak üzere gruplandırılması yerine, yapısalcılık ve postyapısalcılık arasında bir eşiğe yerleştirilmesinin daha doğru olacağını savunur. Çünkü Lacan, yapısalcı mı yoksa postyapısalcı mı olarak nitelenmeli sorusundan öte, onun her iki akıma olan paralelliklerinin ve onlardan farklılıklarının altının çizilmesi Lacan'ı Batı düşünce geleneğinde konumlandırmamıza daha iyi hizmet eder.

Lacan'da Jacobson, Benveniste ve Saussure:

50'li yıllardan sonra Lacan kendi psikanalitik kuramlarında yapısalcılıktan önemli ölçüde etkilenmiş ve Freud'u dilbilimsel kuramlar ışığında yeniden okumuştur (Emig 185; Sarup 10; Kornbluh 42). Jean Michel Rabate, Lacan'ın 1951'de yazdığı metinlerle 1957'de verdiği seminerler arasındaki farkı vurgular ve bu farkı Freud'u sistematik olarak yeniden okurken, Lacan'ın çok büyük oranda Claude Levi Strauss'tan etkilenmesine bağlar (19). Diğer bir etki merkeziyse Saussure'dür. Lacan'ın cümlelerinde Saussure'ün kuramlarında kullandığı imleyen ve imlenen sözcükleri sıklıkla görülür. Ya da ana düzenleyici ilke (*master signifier)* kavramı da Saussure'ü anımsatır. Lacan, Saussure'den pek çok terim alır ancak çoğu kez bu terimleri yeni bir bağlama oturtur. Lacan'ın etkilendiği diğer bir yapısalcıysa, öznenin dilden bağımsız olarak var olamayacağını ve dili

önceleyemeyeceğini savunan Emile Benveniste'dir. (223-230). Saussure, *Genel Dilbilim Yazıları* (Course in General Linguistics, 1916) başlıklı çalışmasında dilin ve dilsel unsurların işleyiş mekanizmalarını irdeler. Eagleton (84), *"Yapısalcılık, Saussure'ün bu çalışmasındaki dilbilimsel kuramlarının, dil dışındaki nesne ve eylemlere uygulanmasıdır"* der. Burada Saussure'cü kuramın uygulandığı şey efsaneler, bir güreş müsabakası, kabiledeki akrabalık sistemi, restoranda bir menü ya da bir yağlıboya çalışması olabilir. Bütün bunları bir imler sistemi olarak alan, yapısalcı analiz, altta yatan ve bu imleri anlam haline dönüştüren (Eagleton 84) kurallar dizgesini bulmaya çalışır. Lacan yapısalcılıktaki bu eğilimden etkilenmiştir ama klâsik yapısalcılardan farklı olarak, bilimsel bir metadil yani bir yapının ötesine geçip onu çözümleyip inceleyen bilimsel bir dil kavramına karşı çıkar. Yapısalcılık, günlük hayatta kullandığımız doğal dillerin yapısını inceleyen bilimsel bir diskurdur. Burada yapılan şey, bir diskurun diğer bir diskuru inceleyip kategorize etmesi süreçleridir. Lacan, buna karşı çıkarak bütün dillerin ya da diskurların eşit olduğunu savunur (*Ecrits* 688,737; 336-337). [Aynı duruşu postyapısalcılıkta da görürüz.] Saussure'den sonra Rus Biçimci Roman Jacobson da Lacan'ı etkileyen diğer bir yapısalcı olarak alınabilir. Bu bağlamda, Lacan Freud'un deplasman (*displacement*) ve yoğunlaşma (*condensation*) kavramlarına alternatif olarak önerdiği metafor (*metaphor*) ve metonimi (*metonymy*) sözcüklerini Jacobson'dan almıştır. Saussure, Benveniste, Jacobson ve Strauss'dan ödünç aldığı kavramları yeni bir bağlama oturtur; onların analiz yöntemlerinden etkilenir ancak Lacan, imleyen kadar imgeye yaptığı vurgudan ve Hegel'in ve fenomenolojinin kendi kuramı ve pratiğine olan etkisinden dolayı klâsik yapısalcılıktan ayrılır (Britton 198). Onun düşünce evreninde tanınmak, icazet almak yapılandırıcı bir yere sahiptir, öznenin ilk Arzusu annesinin arzu nesnesi olmaktır, örneğin.

Saussure'e göre, im kendi başına içkin bir anlam ifade etmez, ancak içinde bulunduğu dilsel yapının içerdiği diğer imlerin oluşturduğu zincir içerisinde bir anlama işaret eder. Ona göre, im, fonetik imleyen ve imlenenden oluşur ve imleyen ve imlenen arasındaki ilişki organik değil, tamamıyla kültürel ve tarihsel anlaşmalara dayanır. Keyfidir yani (Saussure 67-68). Bu yüzden de her dilde aynı kavramın fonetik imleyeni farklıdır. Kedi fonetik imleyeninin, evcil bir hayvana gönderme yapmasını şartlayan bir içsel mantık yoktur örneğin. Saussure, imleyenler diğer imleyenlerden farklılık taşıdıkları sürece imlenene işaret edebilirler dese de, imleyen ve imlenen arasında sorunsuz bir ilişki olduğunu var sayar. *Langue* ve *Parole* arasında da bir ayrıma gider, tekil ifadelerden (*parole*) ziyade onların arkasındaki sisteme (*langue*) bakar. (Saussure 12-15).

Lacan, Saussure'de olduğu gibi im'i imleyen ve imlenenin arasındaki ilişkiye dayandırır ancak Saussure'den farklı olarak bu ilişkiyi sorunsallaştırır. Burada, Lacan'ın yer yer Derrida gibi konuştuğuna tanık oluruz. Lacan'ın düşünce evreninde, imleyenler arasındaki metonimik ilişkiden ve imleyenlerin metaforik zenginliğinden söz ederken çoğu kez imlenen bilinçdışına konumlandırıldığından, imleyenin her zaman imlenene götürmediğine tanık oluruz. Bu sürecin başarılı olduğu nadir anları da, dolu söz (*full speech*) olarak alır Lacan. Zaten özne dolu sözü başarırsa, bunun bir yansıması olur, semptomundan kurtulması gibi. Bu durumda diyebiliriz ki, Lacan *langue* kadar *parole* ile de ilgilenir, çünkü özneyi, bilinçdışını rahatsız eden psişik durumdan kurtaracak olan şey, *parole*'dür. *Langue* ise, öznenin bu süreçte kullandığı mekanizmalarla ilişkilendirilebilir. O halde diyebiliriz ki, Lacan *langue* kadar *parole*'u da vurgulayarak yapısalcılığın *langue*'a yaptığı vurguyu başka bir boyuta taşımıştır.

Burada yapılabilecek diğer bir çıkarım da, yapısalcılıkta imlenene atfedilen varsayımsal/ aşkın rolün onları hâlâ Platoncu bir düşünce evrenine hapsetmesidir. İmleyen, aşkın bir alanda olan imlenene (kavram) işaret ederek, Platon'un gölgeler ve ideler arasında kurduğu ilişkiyi dilsel boyutta tekrarlar. Bu bağlamda, Saussure'e göre imlenen, imleyeni önceler, bu yüzden ime dair verdiği formülde imlenen imleyenin üzerine yerleştirilir (Saussure 66-67). Oysa Lacan onların arasındaki bu hiyerarşiyi tersine çevirir ve imleyenin önce gelip imlenenlerini yarattığını savunur. Üstelik bir imleyen birden fazla imlenene götürebilir ve hangi imlenene götürdüğü ise bağlamsaldır. İmleyenler anlamı farklılık üzerinden oluşturur. Erkeğin kadın üzerinden tanımlanması gibi. Anlam dilsel farklılıklar ve imleyenlerin sonu olmayan oyunu, akışı, kayışı üzerinden oluşur. Bir imleyen bir imlenene götürebiliyorsa bunu ancak bütün bir imleyenler sistemi üzerinden yapabilir. Yani onun dilsel sistem içindeki konumu, anlama götürebilmesi için önemlidir. İmleneninden kopuk olan imleyen, sistem içindeki diğer imleyenlerle ilişki içindedir, herhangi bir anlama işaret edebilmesi diğer imleyenlerle olan ilişkisine bağlıdır. Burada Lacan, Saussure'den *signifying chain*, yani anlam zinciri ifadesini ödünç alarak (Britton 200) imleyeni bu zincire yerleştirir. Bilinçdışının işleyişini de Lacan, bu anlam zinciri dâhilinde anlamaya çalışır. Aslında Britton, *"Lacan'ın ilgilendiği dil daha çok bilinçdışında işleyen dildir ya da bilinçdışının dil-benzeri süreçleridir"* der (Britton 200).

Öte yandan Lacan, im algısıyla bağlantılı olarak bu materyalist zeminde kendi özne ve gerçeklik algısını da post-platonik bir boyuta taşır. Yani daha basit bir deyişle, önceliği gölgelere ve onların arasındaki ilişkiyi düzenleyen mantığa vererek, Platoncu deyişle ideler dünyasını hem kaygan bir zemine oturtur, hem de ona polisemik bir özellik atfederek, çoğullaştırarak onu ikincil bir boyuta taşır. Buna ek olarak Lacan, *"imleyenin yapısı öznenin de yapısını belirler"* (*Ecrits* 225, 231) derken öznenin konuşamayan ama konuşulan ve dilsel gönderme noktalarının kesiştiği bilişsel bir alan olduğunu, farklı şekillerde ifade eder. İmleyen ve özne arasındaki ilişki konusunda da Lacan, *"özne imleyenin bir ürünüdür"* derken, aslında özneyi dilsel bir sonuç olarak alır (*Ecrits* 245) ve materyalist bir düşünce zeminine yerleştirir. Diyebiliriz ki, Lacan, Derrida'nın yaptığı gibi, imleneni aşkın bir varsayım olarak almaz ama onu bilinçdışına yerleştirerek Saussure ve Derrida'nın kuramlarının arasında bir köprü oluşturur. İmleyen nadir de olsa imlenene gider ama bunu teyit etmenin tek yolu yine psişik süreçlerdir.

Yapısalcılıktaki temel eğilim olan tekilden başlayıp tekilin arkasındaki değişmez yapıya ulaşma ve bu yapıyı temsil etme kaygısını Lacan'da da görürüz. Bunun en güzel kanıtı, Lacan'ın topolojisidir. Örneğin *III. Seminer*'inde, psikoz gibi geniş bir yelpazede kendini gösteren psikolojik bir fenomenin arkasındaki yapıya ulaşma çabasında bu görülür. Eagleton, yapısalcılığın en belirleyici özelliğinin, yapılarla ilgilenmesi olduğunu belirtir ve ekler: *"yapısalcılık, yapıların üzerine kurulduğu genel kuralları inceler" (*82). Bir sistemin tekil parçaları sadece birbirleri ile olan ilişkileri bağlamında anlam kazanırlar. Yani bu tekil parçaları anlamlı kılan, bir yapının arka planında bu yapının diğer unsurlarıyla olan ilişkileridir, göreceli konumlarıdır. Bu parçalar kendilerinden kaynaklı değil ama yapı içindeki ilişkisel, göndergesel konumlarından dolayı bir anlama sahiptir. Yapısalcılıkta, yapıya verilen önemin farklı açılımları olabilir ama bu çalışmadaki tartışma açısından bakıldığında, yapabileceğimiz çıkarımlar şöyledir: Yapısalcılıkta tutarlı ve değişmeyen bir gönderme noktası, yapısal bir çerçeve arayışı vardır. Bu çerçeve sayesinde, açık uçlu sorulardan öte, bir yerlere ilişen, başka unsurlarla ilişki içinde ve bir homojeniteye götüren unsurlar söz konusudur. Yani tekil olan anlamlı bir bütünlüğe götürür ya da belirli kurallar izleğinde bu bütünü oluşturur. Burada bir çıkış noktası ve bir erekten bahsedilebilir o yüzden yapısalcılığın düşünce akışı teleolojiktir. Diğer yandan tekil unsurlar çeşitlilikleri, zıtlıkları, terslikleri içinde bile bir tutarlılığa, arkada yatan sistematik bir yapıya işaret eder. Bu tekil unsurlar altta yatan derin yapıya işaret ettikleri ölçüde önemsenir.

Bu noktada Lacan'ın yapısalcılıkla olan ilişkisine bakarsak eğer, onu yapısalcı çerçevenin hem içine hem de dışına konumlandırırız: İçindedir çünkü sistematik yapıyı oluşturan kuralların karşılığı olarak Lacan'ın bilinçdışı mekanizmalara yaptığı vurguyu koyabiliriz. Psike bu mekanizmalar sayesinde dış gerçeklikle bir ilişki kurar. Yani bu mekanizmaların filtresinde, dış gerçekliğin kendi iç gerçekliğini şekillendirmesine izin verir ya da tam tersi kendi iç gerçekliği, bu mekanizmalar sayesinde dış gerçekliği katlanılır hale getirebilir. Öte yandan, yapısalcılıktaki tutarlı ve sistematik yapının aksine bilinçdışı mekanizmalar tutarlı ya da sistematik değildir. Lacan'da bunun tam karşılığını bulmakta zorlanabiliriz. Lacan'ın dile yaptığı vurgu onun Saussure'den etkilendiğini gösterir ancak Lacan'ın ve Saussure'ün dilin öğeleri hakkındaki yaklaşımlarında farklılıklar vardır. Bilinç ve bilinçdışı arasındaki kopukluktan hâttâ yarıktan dolayı, bireyin içine konumlandığı tutarlı, işleyen ve de kanunları bilinebilen bir yapıdan ve bu yapıyla tutarlı bir ilişkiden söz etmek olası değildir. Simgeseli böyle bir yapı olarak değerlendirmekse sorunlu olur çünkü simgeselin üzerine kurulduğu Ortak Öteki (*Shared Other*) bir yandan İmgesel Ö/öteki'ni (yani imgeseldeki düzenleyici ilke) bastırmaya çalışırken diğer yandan da İmgesel Ö/öteki'ni tümüyle kendi içinde elimine edemediği için, onun kalıntıları sayesinde tutarsızlaşır. Simgesel, İmgesel Ö/öteki'nin çalışma mekanizmalarından etkilendiği için (örneğin öznenin imgesel özdeşleşimlerinin izlerini içinde barındırdığı için) ve onu tam anlamıyla kendi içinde sıfırlayamadığı için kaygan bir zeminde hareket eder. Bütün bu değişkenlik içinde, Simgeseli bir yapı olarak tanımlamak eksik belki de hatalı olacaktır. Simgesel imgeseli içinde barındırmak, onu tolere etmek yeri geldiğinde de onu kullanmak durumunda olan (kapitalizmde narsizmi tetikleyen tüketim kültürü gibi) *yapımsı* bir yapıdır diyebiliriz.

Başka nedenlerle de Simgeseli tutarlı bir yapı olarak alamayız: Lacancı epistemolojide bilinçdışına ve bilince hükmeden, ve farklı mantık örgüleriyle işleyen iki farklı dilden bahsedebiliriz. Lacan'ı klâsik yapısalcılardan ayıran diğer bir şey de, bölünme, ayrılık ve çelişki üzerine yaptığı bu vurgudur (Britton 205). Bastırılan psişik materyalin bütün bileşenleri sözcük ötesi bir alandadır ancak birbirleriyle tıpkı imleyenler gibi bir anlam zinciri dahilinde metaforik ya da metonimik bir ilişki içindedir ve bilince çarpıtılmış mesajlar yollarlar (Britton 201). Dolayısıyla öznelliğimizin önemli bir parçası olan bilinçdışı, bilincimizle, sadece semptomlar ve bilincimizdeki yarıklar ve çatlaklar üzerinden ilişki kurabilir. Özne, anlam zincirinde bir imleyen olarak ortaya çıkar, yani bu süreçte kendine yabancılaşır. Bu durumda özne, aralarında tam bir örtüşme olamayan, birbirleriyle uyuşmayan iki

pozisyon arasındaki dinamiğin oluşturduğu bir süreçtir (Britton 204). Öyleyse, Lacancı bir düşünce evreninde, bilinç ve bilinçdışı, ve onların dilleri/ mantıkları arasındaki yarıktan dolayı değişik gerçeklik boyutlarından da bahsetmek olasıdır. Yapısalcılıkta ampirik ve sosyal gerçekliğe yapılan vurgu Lacan'da dört ayaklı bir hale gelir: materyal, ampirik, psişik ve sosyal gerçeklik. Bunların nasıl entegre edildiği ya da birinin diğerine nasıl "tercüme" edildiği içsel ve dışsal faktörlerden dolayı, her seferinde birbirinden çok farklı olabilir. Öyleyse Lacancı bir evrende tek bir gerçeklikten bahsetmek mümkün olmadığı için, bu dört ayaklı alımlama ve temsil sürecinin arka planında işleyen tutarlı, analiz edilebilen, homojen ve sistemsel bir yapıdan bahsetmek de oldukça zordur.

Lacan'ın düşünce evreninde yapısalcılığın ulaşmaya çalıştığı tutarlı ve sistematik yapının olamamasının bir diğer nedeni de, imleyen ve imlenen arasındaki sorunlu ilişkidir. Çünkü Lacan, Freud'un yaptığı gibi anlamın özünü (ana imleneni) bilinçdışına yerleştirir. Bu bilinçdışı da tıpkı bir dil gibi yapılanmıştır (*Ecrits* 737), yani bilinçdışı imleyenler arasında Simgeseldeki dilin mantığına benzeyen düzenleyici bir mantık vardır. Ancak bu dilin mantığı, Simgeselde konumlanarak, insanlaştırıcı hadım sürecine maruz kalmış öznenin anlama kapasitesinin çok ötesindedir. Bu yüzden Lacan'a göre özne bölünmüş ve Norman Holland'ın deyimiyle "merkezsiz"dir. Bilinç ve bilinçdışı sadece birbirinden kopuk değil, birbirine karşıdır aynı zamanda (46). Bu kopukluktan dolayı imleyen hiçbir zaman istikrarlı bir zeminde imlenene ulaşamaz çünkü imlenen bilinçdışına gömülüdür. Öte yandan Lacan, öznelliğin oluşumunda dil ve dilsel hadım süreçleri kadar, öznelerde-iç-içeliği (*intrasubjectivity*) vurgular ki öznelerde-iç-içelik büyük oranda İmgesel düzene aittir. Lacan'a göre özne, içkin bir öze ya da egoya sahip değildir. Onun kendilik oluşumu (*self –constitution*) ancak etrafındaki önemli ötekiler üzerinden gerçekleşir, bu yüzden Lacan aslında *"ego bir başkasıdır"* derken (*Seminar II* 96), özcülerden uzaklaşır ve kendilik oluşumunu öznenin diğerleriyle kurduğu ortak bilinç alanına konumlandırır. *"İmgeselde gerçekleşen bu özdeşleşimlerin etkisinden birey yetişkin döneminde de kurtulamaz",* der (*Seminar II* 165). Eliott da, Lacan'da herhangi tutarlı bir gönderme noktası olmayan öznenin tümüyle merkezsiz olduğunu vurgular. Sürekli dil sürçmeleri yaşayan, narsist/ayna imgelerine hapsolmuş ve de Arzu'nun tatminsizliğine mahkûm olmuş gücü karşısında ıskartaya çıkmış bir varlık alanıdır özne (99). Bu da, özneyi ya da kendilik oluşumunu açık uçlu, kaygan, tutarlı olmayan ve de koordinatları tam olarak bilinmeyen bir süreç olarak almamıza neden olur.

Benveniste'nin kendi döneminde çığır açan, dilin bir araç değil ama bireyi önceleyen ve onu oluşturan bir yapı olması fikrinin (223-30) Lacan'da önemli bir yere sahip olduğunu görürüz. Lacan'a göre dil, Arzunun temsil edildiği, öznenin hem kendi hem de diğerleri karşısında kurulduğu bir alandır ve aynı zamanda Baba'nın Yasa'sını pekiştirip kodlayan araçtır aynı zamanda. Lacan'a göre özne dili konuşmaz, konuşulur. Özne, dile girdiği anda Simgesele konumlanır ve anlamın özünün yer aldığı bilinçdışı enerjisinin simgeseldeki düzenleyici ilkeler ve Simgesel (aslında dilin imleyenlerini düzenleyen mantık) tarafından düzenlenmesine izin verir. Burada Lacan'da dile girmek kavramının sadece dili konuşmak değil, imleyenlerin işleyen mantığını içselleştirmek ve bu mantığın ait olduğu yasaya tabi olmak anlamına geldiğinin altı çizilmelidir. Bu süreç, pürüzsüz işleyen bir süreç değildir. Bilinçdışındaki psişik materyali bastırmaya dönük süreçlerden/mekanizmalardan sonra bilinçte, bilinçdışına ait ve onun homojenitesini ve tutarlılığını sabote eden 'artıklar" kalır. Bu 'artıklar' öznenin dış gerçekliğe olan tepkisinde müphemliği oluşturan etkenlerden biri olurken, özneyi de klâsik Kartezyen benlik algısından oldukça uzak, istikrarlı olmayan bir zemine konumlandırır. Öznelliği, öznenin kendine değil tam tersi başta kendinde olanın bastırılmasına dayandıran Lacan, bu noktada hem Freud'dan ne kadar etkilendiğini hem de Kartezyen benlik algısından ne denli uzaklaştığını gösterir. Özne bütüncül bir varlık değil dilin ürettiği kaygan bir bilişsel uzamdır. *"Onun dil tanımı, zihin ve dış gerçeklik arasında bir örtüşmeyi daha baştan kabul eden klâsik temsil yöntemlerini dışlar"* (Eliott 108). Klâsik dil kuramları dili bir araç olarak, düşünceyi ifade etmeye yarayan ve öznenin dışında bir varlık olarak alır. Oysa Lacan'da özne, imleyenin bir ürünü olduğu için ve de imleyenin mantığı yani Öteki tarafından konuşulduğu için, daha önceki yüceltilmiş, hümanizmde merkeze konulmuş konumunu yitirerek dilsel bir ürün konumuna düşer. Bu açıdan baktığımızda Lacan'ın özne kuramının, Aydınlanma epistemolojisi ile perçinlenen ve aslında ideolojik bir aygıt haline getirilen hümanizme de ciddi bir karşı duruş getirdiğini görürüz.

Lacan Simgeselin özneyi şekillendirici etkisinden bahseder ama Simgeseli şekillendiren mekanizmalardan (ideoloji, sınıf ve üretim ilişkileri gibi) bahsetmez. Bu iş post-Lacancılara kalmıştır. Eliott, daha başından beri Lacan'ın ana kuramsal kaygıları, psike ve onu çevreleyen kültürel güçler, sosyal gelenekler ve politik normlar arasındaki ilişkiler olmuştur (101) dese de, Lacan'ın spesifik sosyal olaylar ve onların ideoloji, sınıf ve üretim ilişkileriyle olan bağlantısı hakkında yorum yaptığına çok tanık olmayız. Ancak onun kuramları, öznenin oluşumunda

Simgesele yaptığı vurgudan dolayı, bu bağlantı hakkında konuşabilmek için bize gerekli kavramsal desteği verir. Bu bağlamda, 21. yüzyılda Lacan'ın kuramları, politik konular hakkındaki yorumlarda bolca kullanılmaktadır: "Soykırımdan Arap Baharına, kapitalizm, neoliberalizm, tüketicilik, demokrasi-sonrası, … cinsiyet değişimi ve Donald Trump" gibi oldukça değişik konuların irdelenmesinde kullanılmaktadır (Mukherjee 4).

Lacan, daha sonraki çalışmalarında 'söz'ü ve işlevlerini daha da kaygan bir zemine taşıyarak yapısalcılık sonrası bir çizgiye yönelmiştir. İlk dönemlerinde bile Lacan'ın kuramlarında postyapısalcılığın izlerini sürebiliriz, tıpkı Roland Barthes'ın durumunda olduğu gibi. Lacan Freud'a gitmesinin nedeni olarak, Freud'un psikanalitik kuramlarını meta-psikolojide temellendirilmesi olarak verir ve Freud'un psikanalize yaptığı katkıyı bir "Kopernik devrimi" olarak adlandırır (*Ecrits* 435, 429).Yani gerçekliği bilinmeyen, ulaşılamayan bilinçdışına temellendirmesi. İmlenen, bastırılan psişik materyal ile sıkı bir ilişki içindedir, ama bu materyal öznenin bilgisi ve kontrolünde olmayan bir alandadır. Bu bağlamda Freud'un kuramları için kullanılan meta-psikoloji ifadesini rahatlıkla Lacan için de kullanabiliriz.

Lacancı psikanaliz Barthes, Foucault ve Derrida gibi dili etkin ve otonom bir sistem olarak alıp, konuşan kişiyi edilgen bir duruma indirgeyen Fransız düşünürleriyle pek çok ortak paydada buluşur (Wright 3-4). Britton (211-212) ve Sarup'un (xvi) aktardığına göre, postyapısalcı olan pek çok felsefeci (Jean Hyppolite, Michel Foucault, Gilles Deleuze, Luce Irigaray, Julia Kristeva, Louis Althusser, Roland Barthes, Leiris, Mannoni, Merleau-Ponty, Ricoeur, Sollers, ve diğerleri) Lacan'ın 27 yıl süren haftada bazen de iki haftada bir yapılan seminlerlerine düzenli olarak değişen süreçlerde devam etmiştir. Bu bağlamda pek çok açıdan, Barthes, Derrida ve Foucault'daki dil ve söylem anlayışlarında onun izini sürebiliriz. "Lacan pek çok defalar Derrida'ya kendisinin yol gösterdiğini ifade etmiştir" (akt. Sarup 175). Derrida da Batı geleneğinde bir "Lacan dönemi"nden bahseder (*Resistance* 45-46). Lacan'ın hem genel dinleyici kitlelerine açık olan seminerlerinden hem de kurumsal tıptaki psikiyatri pratiğine karşı yaptığı radikal çıkışlardan dolayı dönemindeki entelektüeller tarafından kabul edilmesi pek de zor olmamıştır.[1]

[1] *Stanford Felsefe Ansiklopedisi*'ne göre, Lacan'ın dönemindekileri böyle etkileyebilmesinin nedeni bu sözlü sunumlarıdır.

Lacan ve Postyapısalcılık

Lacan'ın kuramlarında, bilinçdışının yapısı itibariyle dile bağlı olması ve dil tarafından kurulması onu, 20. yüzyılın ikinci yarısında etkili olan ve her şeyin metinsel olduğu ön kabulüne dayanan postyapısalcı zemine taşır. Yani dilin kurgulayıcı gücünü ve her şeyi öncülleyen yapısını vurgularken, dil gerçekliği ve özneyi kaygan bir zeminde üretir derken aslında Lacan, zaten postyapısalcı bir duruş sergilemektedir. Bu duruş edebiyatta kuramsal dönüş ya da kırılma dediğimiz keskin yol ayrımına da işaret eder. Bu kırılma öncesinde edebi metinler dilin kurgulayıcı mekanizmalarına herhangi bir gönderme olmadan çözümlenirken yani edebi eleştiri yapılırken, bu kırılma sonrasında, kuramsal çözümleme yapılır. Yani iki okuma pratiği arasında ciddi farklılıklar vardır. İlkinde kahramanlar Kartezyen ve logosentrik bir bağlamda irdelenirken ikincisinde post-Kartezyen, logosentrik olmayan bir bağlamda ve uçuşan, tutarlı bir imlenene ulaşamayan ve kaygan bir zeminde hareket eden imleyen bağlamında incelenir. Çoğu kez kahramanların kendileri de uçuşan bir imleyen olarak alınır ve doğalarındaki polisemik katmanlar çözümlenir.

Postyapısalcılar eser ve metin arasında önemli farklar olduğunu savunur ve bu farkları çok önemserler. Postyapısalcılara göre eserde (*work*), teleolojik bir mantık hüküm sürer ve baskın temsil şekli, nedensellik ve teleolojik bir mantık üzerine kurulu olan realizmdir. Oysa onlara göre metinde (*text*) işler farklı gelişir. Postyapısalcılar eser derken daha çok realizm çerçevesinde üretilen edebiyat ürünlerini kast ederken metin dediklerinde referans noktaları modernist edebiyat eserleridir. Realist eserdeki teleolojik akış, metinde daha yaygın olan bir ağ boyutunda karmaşıklaşır, yaygınlaşır ve dağılır. O yüzden metindeki anlam doğrusal bir boyutta değil merkezsiz, nedensellikten bağımsız, yayılmış bir boyutta görülür. Modernistlerinki sonuç değil süreç odaklı olan, bazen bölük pörçük diyebileceğimiz ama insan bilincinin akışını yansıtmaya dönük bir biçemdir. Postyapısalcılar kendi işleyiş mekanizmalarını dışa vurduğu, kurgusallığının altını çizdiği ve Kartezyen benlik, zaman ve uzam kavramlarından uzaklaştığı için daha çok modernist metinlere odaklanmışlardır. Lacan'ın kendi dili de tıpkı böyledir. Özellikle seminerlerinde Derrida'nın *dissemination (*yayılma, saçılma) ve *différance* (anlamın ötelenmesi) sözcüklerinin pratiğe geçmiş halini görürüz. Doğrusal bir mantık akışı içinde verilen bir anlatı yerine daha çok anlattığı şeyi eyleme dönüştüren, pratiğe geçiren, doğrusal olmayan ve anlamın dağıldığı, yaygınlaştığı ağ benzeri bir söyleme tanık oluruz. Tıpkı Derrida'nın yaptığı gibi, aynı şeyi her

seferinde değişik sözcüklerle ve yaklaşımlarla tanımlayan hâttâ bazen kullandığı sözcükleri/ terimleri daha sonraki yazdığı metinlerde kullanmayan (*imago* sözcüğü gibi) Lacan'ın diskurunda hiç bitmeyen bir metamorfoza tanık oluruz. Jane Gallop, Lacan'ın dil kullanımını Roland Barthes'in "okunan" (*readerly*) ve "yazılan" (*writerly*) metin kavramlarından ikincisiyle eş tutar (44).

Lacan'a göre ego ve benlik aynı şeyler değildir (*Écrits* 287) çünkü ego nevrozu barındırır ve kendi kendini yansıtma üzerine kuruludur. Bu yüzden terapi, egoyu güçlendirmek yerine ondaki bölünmüşlüğün ve merkezsizliğin farkındalığı üzerine kurulmalıdır. Terapide bu gerçeğin peşinden gidilmeli, farkındalık yaratılmalıdır. Onun ego ve terapi konusundaki farklı görüşlerine psikanaliz hakkında söylediklerini de ekleyebiliriz. Lacan için psikanaliz bir tedavi sistemi, "bilgiyi açıklamak ya da garantilemek için bir metot değil Arzuya kulak vermek ve sorgulamak için bir teknikler dizgesidir" (Sarup 11). Lacan analisti, hastanın bilinçdışı ve bilinç sistemleri arasında bir çevirmen olarak görür, analist Öteki'nin istilalarını sessizce dinleyerek bu malzemeyi bilincin anlam birimlerine çevirir (Bär 531). Psikanaliz ona göre sosyal adaptasyonu ya da öznenin gerçekliğe adaptasyonunu sağlamak amacıyla kullanılmamalıdır. Özellikle ego psikologları, analizanın egosuyla kendi egoları arasında bir özdeşim kurmaya çalıştıkları için aslında onların terapi pratikleri, baskın ideolojinin sürdürülmesine hizmet eder çünkü terapist de bu ideoloji içinde yetişmiş, konumlanmış ve onu temsil eden bir figürdür (Sarup 72). Oysa Lacan'a göre, psikanaliz bütün entelektüel yapıyı eleştirerek içini boşaltmalıdır (Holland 47). Lacan insanın temel gerçeği bu merkezsizliğidir, derken ego psikologlarından ve yapısalcılardan epeyce uzaklaşır aslında. Lacan'ın analiz süreleri konusunda esnek olması tepki aldığı başka bir noktadır. Lacan'ın ego kuramı, onun hem Uluslararası Psikanaliz Derneği'nden ve ego psikologlarından hem de bütüncül bir benlik algısına dayanan klâsik benlik anlayışlarından radikal bir şekilde ayrı düşmesine neden olur.

Eliott, Lacan'ın psikanalizi, en devrimci tutuma, yani bilinçdışının sürekli yıkıcı gücüne bilinçli olarak geri götürdüğünü savunur (103). Henry Sussman da, Lacan'ın etkilerinden birinin, psikanalizi modernist safhasından alıp postmodernist safhasına taşımak olduğunu belirtir (akt. Sarup 175). Psikanaliz bilim değil bir hermenötiktir, (*Écrits* 221-225) diyen Lacan'ı, bu yönüyle de bilimin, tarihin ve biyografinin bir anlatı olduğu fikrinde olan postmodernistlerle aynı kategoriye koyabiliriz. Norman Holland (48), *"Lacan'ın merkezsiz benlik algısı metinsel bir anlama ulaşmanın olanaksız olduğu fikrine götürür. Bu da postmodern düşüncenin*

ana temalarından biridir" der. Ancak onun postmodernistlerden ve postyapısalcılardan da ciddi anlamda ayrı düştüğünü görürüz. Postyapısalcı ve postmodern bakış açısı gerçeği yok sayarak bakışın, yüzeyin, metnin altını çizip her şeyi imgeye, temsil şekline ve simulakruma indirger (Sarup 176). Onlar gerçek olasılığını parantez içine alarak, gerçek etkisi yaratan metinsel mekanizmaların aygıtlarını irdeler (Sarup 175). Lacan ve yapıbozumcu eleştiri çoğu kez birbiri içine girer ancak Lacan'daki bir tür gerçek arayışı, anlamın oluşmasında Arzu'ya yapılan vurgu, aralarındaki örtüşmeye engel teşkil eder çünkü postyapısalcı bir düşünce evreninde böyle bir şey kabul edilemez. Postyapısalcılar gerçeğin olabilirliğini reddedip metinsel bir gerçek etkisinden bahsederler, hâttâ Derrida *"metnin dışında bir şey yoktur"* derken (*Of Grammatology* 158) Lacan'a göre psikanaliz bir gerçek arayışı deneyimidir (*Écrits* 427). Postyapısalcılar Lacan'daki *point de capiton* fikrini baştan reddederler.

Öznedeki tek tutarlı şey, hayatı boyunca bir ideal egoyla imgesel bir bütünlük duygusu arayışıdır. Cinsellik Lacan'da psiko-cinsellik haline gelir çünkü cinsellik Eksik üzerine kurulur ve özne de Arzu peşinde koşan bir süreç durumuna düşürülür. Cinsellik öznenin bölünmüşlüğü üzerine kurulur ve bu travmatik bir süreçtir. Bu travmayı sağaltma potansiyeline sahip olan ve bunun sözünü veren şeyse Fallus'tur. Kastrasyonun ve Baba'nın Yasa'sının yarattığı travmayı sağaltma potansiyeline sahip olan Fallus Derrida'daki logos gibi bir boşluktur, olmayan ama düzenleyen bir ilkedir. Aslında boş bir alandır, yani illüzyondur ama ataerkil düzeni ya da Baba'nın Yasası'nı ifade ettiği için de materyal bir gerçekliği vardır.

Sonuç:

Hem özne hem de bilinçdışı, kültürel ve sosyal yasa içinde dilsel olarak yapılandırılır ve anlam dili öncelemez ancak dilin mekanizmaları tarafından üretilir gibi, Lacan'ın epistemolojisinde oldukça önem taşıyan ve büyük oranda yapısalcı düşünürlerden/dilbilimcilerden etkilendiği fikirleri yüzünden Lacan ile yapısalcılık arasındaki paralellik yadsınamaz. Lacan öznenin öldüğünü iddia eden postyapısalcılardan ve postmodernistlerden farklı olarak öznenin dağıldığını, bölündüğünü, dilsel bir alan olduğunu savunur. Ona göre, ego narsist özdeşleşimler üzerinden gelişir ve operasyonel bir nosyondur (*Écrits* 132). Bilinçdışı bastırıldığı için bilince yabancıdır ama onun en önemli bileşenidir. Ancak onun epistemolojisinde öznenin merkezsiz oluşu; imleyenin kontrol altına alınamaması ve kaygan yapısı; tamamlanamaz Eksik'e dair söyledikleri; psişik dünyadaki bütünselliğin olanaksız oluşu; imleyenlerin her şeyi öncelemesi ve imlenenine üstün

tutulması; hâttâ bilinçdışını bile önceleyip onu domine etmesi; önemli ötekilere karşı barındırdığımız kırılgan ama yapılandırıcı özdeşleşimsel süreçler; psikanaliz pratiğinde geleneklerin çok dışına çıkan tutumu ve daha pek çok neden yüzünden, yapısalcılıktan pek çok kavram ve terim almasına rağmen, Lacan'ın yapısalcılığın ötesine geçtiğini ve postyapısalcılık zemininde de azımsanamayacak kavramlar ürettiğini görürüz. Bu nedenle, Lacan'ı ne yapısalcı ne de postyapısalcı olarak sorunsuz bir şekilde konumlandırabiliriz. Onun epistemolojisi her iki akımdan da izler taşıyan, her ikisini ilginç bir şekilde içinde barındırabilen ama her ikisine de ait olmayan bir eşik konumundadır. 21. yüzyılda onun kuramlarının klinik ortamdan çok sosyal ve kültürel çalışmalarda uygulanıyor olması, bundan sonra yapılacak olan Lacan çalışmalarında onun sadece yapısalcılık ve postyapısalcılık değil posthumanizm bağlamında da, öznellik, dil, materyal gerçekliğin temsilinde dilin ve öznenin yetkinliği gibi değişik alanlarda uygulanabilirliğine işaret etmektedir. Öte yandan onun Arzu, Eksik ve *jouissance* üzerine söyledikleri ve öznelliğin şekillenmesinde imgeye yaptığı vurgu da, Lacan'ın, dijital kapitalizmin imgeler üzerinden şekillendirdiği yeni öznelliklerin çözümlenmesinde hala başvuru kaynağı olma potansiyelini taşıdığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Bär, Eugen. "Understanding Lacan." *Psychoanalysis and Contemporary Science*. Vol III. Ed. L. Goldberger ve V.H. Rosen. New York: International UP, 1974. 473-544.

Benveniste, Emile. *Problems in General Linguistics*. Trans. M. E. Meek ve Coral Gables. Florida: University of Miami Press, 1971.

Britton, Celia. "Structuralist and poststructuralist psychoanalytic and Marxist theories." *The Cambridge History of Literary Criticism*. Vol.VIII. Ed. Raman Selden. Cambridge: Cambridge UP, 1995. 197-254.

De Saussure, Ferdinand. *Course in General Linguistics*. Trans. Wade Baskin. New York: McGraw-Hill, 1966.

Derrida, Jacques. *Of Grammatology*. Trans. Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore, Maryland: John Hopkins UP, 1997.

---. *Resistance of Psychoanalysis*. Trans. P. Kamuf, P. Brault ve M. Naas. Stanford, CA: Stanford UP, 1998.

Eagleton, Terry. *Literary Theory*. Oxford: Basil Blackwell, 1983.

Eliott, Anthony. *Psychoanalytic Theory.* 2. ed. New York, NY: Palgrave, 2002.

Emig, Rainer. "Literary Criticism and psychoanalytic position." *The Cambridge History of Literary Criticism*. Vol IX. Ed. C. Knellwolf ve C. Norris. Cambridge: Cambridge UP, 2001.

Gallop, Jane. *Reading Lacan*. Ithaca: Cornel UP, 1985.

Gosh, Mallika. "Lacan and Post-Structuralism.*" International Journal of Sociology and Social Anthropology (IJSSA).* 1.1 (Dec. 2016): 85-89.

Holland, Norman. *Psychoanalytic Psychology and Literature-and-Psychology*. New York, Oxford: Oxford UP, 1990.

Kornbluh, Anna. "Freud's Return to Lacan." *After Lacan. Literature Theory and Psychoanalysis in the Twenty-First Century*. Ed. Ankhi Mukherjee. Cambridge: Cambridge UP, 2018.41-57.

Lacan, Jacques. *The Seminar of Jacques Lacan Book II: The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis 1954-1955.* Trans. Sylvana Tomaselli. New York: Norton, 1988.

---. *Écrits* (*1st complete edition in English)*. Trans. Bruce Fink. New York: W.W. Norton, 2006.

Mukherjee, Ankhi. Introduction. *After Lacan. Literature Theory and Psychoanalysis in the Twenty-First Century*. Ed. Ankhi Mukherjee. Cambridge: Cambridge UP, 2018. 1-22.

Rabate, J.M. *The Cambridge Introduction to Literature and Psychoanalysis***.** Cambridge: Cambridge UP, 2014.

Sarup, Madan. *Jacques Lacan*. Hertfordshire: Simon & Schuster, 1992.

Stanford Encyclopedia of Philosophy. Web. 10.10.2018.

Wright, Elizabeth. *Psychoanalytic Criticism: Theory in Practice*. Lacan: Methuen, 1984.